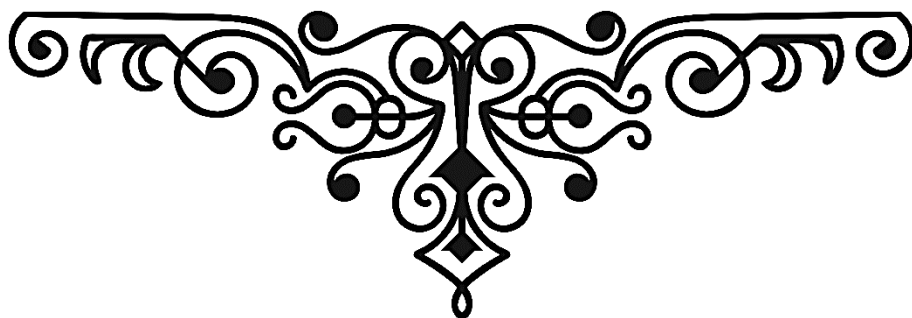

**ОРЗУЛАРГА
ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ**

Тошкент –2022
“FAN ZIYOSI” нашриёти

UO'S: 432.684.24
КБК: 84.5. (5У36)

ОРЗУЛАРГА ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

– Тошкент: «Fan ziyosi» нашриёти, 2022. – 360 бет

Масъул муҳаррир:

Ў.М.Абилов – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори

Тузувчилар:

С.Д.Норқулов – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси мудир, фалсафа фанлари доктори

Ш.А.Искандаров – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси доценти

Такризчилар:

Б.О.Тўраев – фалсафа фанлари доктори, профессор

Ў.Ғ.Тилавов – фалсафа фанлари доктори, профессор

Ушбу китоб йирик олим, фалсафа фанлари доктори, профессор, Турон фанлар академияси академиги Норқулов Дўстмурод Тошпўлатович таваллудининг 70 йиллиги муносабати билан тайёрланган.

Китобдан Дўстмурод Норқуловнинг дўстлари, шогирдлари ва бошқа яқин инсонлари томонидан профессорнинг ҳаёт йўли, етук олим, устоз сифатидаги ҳамда чин инсонийлик жиҳатлари ҳақида ёзилган мақола-эсселари, шунингдек, юбилей муносабати билан ўтказилган илмий-амалий анжуман иштирокчиларининг соҳа йўналишлари бўйича илмий мақолалари жой олган.

ISBN 978-9943-747-67-8

© «FAN ZIYOSI» нашриёти, 2022

ривожланишида ижтимоий шерикликнинг тутган ўрни”. Ижтимоий тадқиқотлар журнали 4-сон, 3-жилд. Тошкент 2020 й. 126-133 б.

МОДЕРНИЗАЦИЯ НИМА?

Умарова Фарида Саидикрамовна – *Тошкент тиббиёт академияси катта ўқитувчиси, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

“Модернизация” (французча “moderne”) тушунчаси, этимологик нуқтаи назардан, модерн, мода, модернизм, модификация каби сўзлар билан боғлиқдир. Уларнинг барчаси француз тилидан, лексикасидан олинган. Мазкур тушунчалар ҳақида қисқача тўхталиб ўтиш, бизнинг фикримизча, модернизациянинг турли ижтимоий соҳалар билан боғлиқлигини, уни кенгроқ тушуниш зарурлигини англашга ёрдам беради.

“Модерн” (французча “modern”) сўзининг этимологик маъноси замонавий демакдир. Мутахассисларнинг таъкидлашича, модерн сунъий макондаги бир хилликка, стандарт тасаввурларга ноодатийлик, табиатдаги ранг-барангликни олиб кириш ҳисобланади. XIX аср охири XX аср бошларида у амалий эҳтиёжлар ифодаси ўлароқ архитектурада, уй-жойлар безакларида, шаҳар дизайнида пайдо бўлади. Италия, Франция, Бельгия, Англия каби мамлакатларда иншоотларни, панжараларни, йўлакларни, хоналарни табиий белгилар, элементлар ва артефактлар билан безатиш замонавийлаштириш услуги сифатида қаралади. Индустириал жамият томон ривожланиш шаҳар дизайни ва муҳитида маълум бир стандартларни шакллантирган эдики, ижодий изланишларга мойил мусаввирлар, ҳайкалтарошлар,

дизайнерлар ва архитекторлар бу стандартларни табиий элементлар билан бойитишга интиладилар. Улар учун замонавийлик табиатга қайтиш эди. У АҚШ да “Тиффани услуби”, Англияда “стайл услуби”, Германияда “югенштилъ услуби”, Австрия, Венгрияда “сецессион”, Франция ва Бельгияда “ар нуво”, Россияда “модерн услуби”, “синтетик санъат” деб аталган. “Табиатга қайтиш” аслида француз файласуфи Ж.Ж.Руссо ғояси эди. Айнан ушбу ғоя XIX аср охири ва XX аср бошларидаги санъаткорларни илҳомлантирган, уларда сунъий маконга табиий элементларни олиб кириш истагини уйғотган¹¹⁵. Муҳим томони шундаки, ижтимоий муҳитдаги унификациялашув, бир хиллик, сон кетидан қувиб сифат, ранг-барангликни унутиш ўша даврда яшаган ижодкорларни изланишларга, янгилик олиб киришга, услубиятни замонавийлаштиришга етаклади. Бу янгиликларнинг субъектлари ноодатий фикрлашга, замонавий тасаввурларга ниманидир олиб киришга мойил ақл эгалари эди. Модернни шунчаки изланиш деб тушунмаслик керак, у тафаккурга, тасаввурларга туртки берадиган, уларни фаоллаштирадиган ва долзарблаштирадиган ёндашув эди. “Мода” ҳам ана шундай истак ва интилишлар ифодаси сифатида юзага келади.

“Мода” (французча “mode” ёки латинча “modus”) сўзи этимологик нуқтаи назардан, французча талқинда меъёр, тасаввур, образ, усул деган маъноларни беради. Ён-атрофни замонавийлаштиришга, янгилик олиб киришга интилиш инсоннинг кийиниши, юриш-туриши, ўзини безатиши кабиларда ҳам ўз ифодасини топиши табиий ҳолдир. Бу эстетик тасаввур “Дид билан баҳслашмайдилар” (“Со вкусом не спорят”), деган қоидага, қарашларга зиддир. Агар мазкур қоидага амал қилсак, ҳар ким ўз билганича кийиниши мумкин,

¹¹⁵ Қаранг: История мировой культуры. - Москва: КФМЦ “ТКИСО”, 1997. С. 328 - 329; Борисова Е.А., Стернин Г.Ю. Русский модерн. - Москва: “Советский художник”, 1990. С. 6-8.

бу унинг соф шахсий иши, ўз диди, деган хулосага келамиз. Мода эса маълум бир андоза, образ ва усулнинг кишилар, гуруҳлар даврасида тарқалишини тақозо этади.

Модада ажойиб бир хислат, белги бор. У мудом замонавийлашиб туради, янгиланиб туриши билан кишилар диққатини ўзига тортади. Ҳаёт бир жойда қотиб турмаганидек, мода ҳам бир жойда қотиб туришни ёқтирмайди. Мода фақат кийиниш, безаниш эмас, у ижтимоий ҳаётни, муҳитни ва тасаввурларни ўзгартириб туриш ҳамдир. Ижтимоий борлиқ талабларига мувофиқ янгиланиб, замонавийлашиб туришда бадий-эстетик ва дидактик моҳият мавжуд. Биз шунчаки кийинмаймиз, ижтимоий муҳитдаги анъаналарни, тасаввур ва эстетик қадриятларни, уй-хонадонларимизни, йўлакларимизни шунчаки безатмаймиз, ўзгартирмаймиз, балки янгиланишга, замонавийлашишга бўлган истакларимизни ифода этамиз. Экзистенциал маънода олиб қараганда, модернизация мустақил тараққиёт йўлига кирган давлатлар учун мода. Бугун уларнинг деярли барчаси жамиятни модернизациялашни мақсад қилиб қўйган, бу борада ўз моделларига эга. Масалан, у Россияда “радикал модернизация”, Тожикистонда “ижтимоий йўналтирилган бозор хўжалиги”, Туркменистонда “позитив бетарафлик”, Ўзбекистонда “эволюцион ривожланиш”, Қирғизистонда “тақлидчилик йўли”, Қозоғистонда “индустиал ривожланиш” моделлари деб аталади¹¹⁶. Модернизациялаштиришни модага айлантирган омил ижтимоий тараққиёт талабидир.

“Модернизм” (французча – “modernism”)нинг этимологик талқини уни “модерн” таърифидан келиб чиқиб қарашга ундайди. Махсус адабиётларда у санъат ва адабиётга тааллуқли воқеа сифатида қаралади. Француз символизми ва декаданс унинг негизи экани қайд этилган ҳолда, у

¹¹⁶ Қаранг: Зикирова Н. Марказий Осиё давлатларида миллий тараққиёт моделлари. - Тошкент: “TAMADDUN”, 2017. 39-96 б.

экспрессионизм, сюрреализм, кубизм, дадаизм, абстракционизм, поп арт каби ижод турларининг давр талабларига, ўзгараётган эстетик дидларга ва янгилашишга оид жиҳатларини қамраб олиши таъкидланади. Мутахассислар фикрича, номумтоз услубга мойиллик, мавжуд ёндашишлар доираларини кенгайтиришга интилиш, нормативликдан ўзиш, ҳатто радикал, экстравагант кўринишда ўзини намоён этиш модернизмга хос хислатлардир¹¹⁷. Бироқ модернизмнинг бундай бадий-эстетик талқини унинг негизидаги этимологик моҳиятни рад этмайди, уни янги фикрлар билан тўлдиради. Этимологик талқин аввало сўзнинг илк маъноси, генезисдан келиб чиқишни тақозо этади. Юқоридаги мисолимизда эса негиз “модерн” деган сўздадир. Замонавийлашиш, давр эҳтиёжларига мувофиқлик, замон билан ҳамнафаслик ана шу сўзнинг этимологик моҳиятини ифода этади.

“Модификация” (французча “modification”) объектнинг ўзгариши, объектда янги хислатнинг, сифатнинг пайдо бўлишини англатади. Бунда объект иккинчи бир объект талабларига мослаштирилади, бир шаклдан иккинчи шаклга ўтади ёки ушбу шаклга хос хислатларни ўзлаштиради. Аммо модификация объектнинг тўла бошқа объектга мослашишини англатмайди, унинг айрим бир хислатлари ёки жиҳатлари ўзгаришини назарда тутаяди. Агар объект тўла равишда ҳам шаклан, ҳам мазмунан мослашганида ассимиляция рўй берган бўларди. Шунинг учун модификацияни объектнинг қисман ўзгаришига тадбиқ этиш ўринлидир. Бу фикр модернизациялашга ҳам тааллуқлидир.

Модернизация сўзи ҳам, воқелик сифатида қўлланилиши ва илм-фанда истеъмолга киритилиши ҳам Ғарб кашфиёти ҳисобланади. Ғарбдаги XIV-XVI асрларда рўй берган Ренессанс ва Реформация мутаассиблик, догматизм ва

¹¹⁷ Қаранг: Побережников И.В. Модернизация: теоретико-методологические подходы.- Екатеринбург, РАН, 2002. С.148-149; Moore W.E. Social change. Englewood cliffs.-N.Y.: Prentice-Hall, 1994. - P. 36.

тоталитаризмга қарши эркинлик, ҳурфикрлик ва маърифий тараққиёт масалаларини қарши қўйдики, бу кейинчалик ижтимоий ҳаётни янгилаб туришни, замонавийлаштиришни анъанага айлантирди. XIV асрда Италияда бошланган Ренессанс (Уйғониш) кейин бутун Европага тарқалди, XVI асрда Англияда кенг тарқалган маърифатпарварлик, гуманистик ғоялар либерализмни устувор тамойил сифатида шакллантирди. Шунинг учун мутахассислар либерализмни жамиятни янгилаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, маданий тараққиёт омили бўлганини қайд этадилар. Модернизация жараёнларини либерализм ва феодал тартибларига қарши қўйилган эркинлик, ҳурфикрлик, тараққиёт, айниқса инсоннинг иқтисодий ҳуқуқлари, тадбиркорлик, янги ишлаб чиқариш воситаларини яратиш ва жорий этиш каби фаолияти билан боғлаб қараш шаклланди. Аммо илмий адабиётларда унинг генезисини ҳатто антик даврдан излаш ҳам учрайди. Масалан, либерализм эркинлик сўзи маъносида Цицерон нутқларида 338 марта учрайди¹¹⁸. Тўғри, либерал ғоялар, айниқса шахс эрки билан боғлиқ ғоялар антик даврда энг кўп ишлатилган ва файласуфларни безовта қилган муаммолардан бири эди. Г.Херворнг ва Ейсенсманд фикрича, шахс билан жамият, фуқаро билан давлат, сиёсий тузум ўртасидаги муносабатлар моҳиятини эркинликда кўрган мутахассислар бир томондан, давлатни бутун, шахс эркинлигини таъминловчи институт сифатида қабул қилган, бу борада ўз жонларини аямасликни афзал кўрган бўлсалар, иккинчи томондан, эркин фикрлаш, эркин яшашни ҳаётий мақсад, индивиднинг яшаш принципи деб билганлар¹¹⁹. Полис давлатга хизмат қилиш, у ўрнатган тартибларни эъзозлаш қадимги юнонликларнинг “бутун”ни, яъни давлатни асрашга

¹¹⁸ Қаранг: Умаров Б. Концепция либерализма (История и современность). - Тошкент: Akademiya, 2011.- С.10- 12.

¹¹⁹ Қаранг: Eisenstandt S. N. Modernization; Protest and Change.-N.Y. Prentise Hall 1966. - P.82; Therborng. New Perespectives on Historical Writing;-Cambridge, 1993. – P. 238.

оид асосий ғояси эди. Сукротнинг Афина суди қарорини мутлақ ҳақ билиб, ўзини ўзи ўлдириши (заҳар ичиб ўлдириши) бу ғоянинг тасдиқидир. Шу билан бирга, Сукротнинг файласуф сифатида фаолияти, фикрлаш тарзи эркинликнинг намунаси эди. Платон ва Аристотелнинг давлатни “бутун” атаб, шахс эркинлигини ушбу “бутун” доирасида тасаввур этишлари, идеал жамият, бахт саодатли ҳаётни “бутун” орқали мавжудлигини исботлашлари ана шу анъананинг ифодаси эди, албатта. Либерализмнинг кенг тарқалиши ва демократиянинг мафтункор томонига айланиши айнан ана шу эркинлик, шахс эрки ва ҳуқуқлари билан боғлиқдир. “Қадимги Юнонистонда “эркинлик” деганда шахсий ва сиёсий эркинлик назарда тутилган. Бу давлатдан айри эркинлик эмас, балки шахснинг давлат олдидаги бурчи ва фуқаролик мажбуриятлари билан уйғунлашган эркинлик эди. “Тенглик” эса эркин фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги, яъни давлатнинг ўз фуқароларига муносабатлари ифодаси сифатида қаралган. Фақат демократия эркинлик ва фуқароларнинг тенглигига қуриладиган давлатнинг асосий модели бўлиши мумкин эди. Шунинг учун либерал руҳ ўзини антик республикаларда намоён этгани бежиз эмас эди”¹²⁰.

Ренессанс ва маърифатпарварлик даври мутафаккирлари шахс эрки ва ҳуқуқларини ижтимоий борлиқдаги энг муҳим қадрият сифатида тарғиб этдилар. Масалан, Ренессанс даврининг йирик вакили Пика дела Мирандола (1463 - 1494)нинг фикрича, худо одамни мутлақ эркин мавжудот сифатида яратган, унинг қандай фазилатларга эга бўлиши, ахлоқий ва ижтимоий шаклланиши, аввало, унинг ўзига боғлиқ. Инсондаги бу бетакрор хислатни, олийжаноб фазилатларни қандай аҳамият ва кучга эга эканини Ренессанс даврининг йирик вакиллари Леонардо да Винчи, Б.Микеланжело, С.Боттичели, Рафаэль, Эл Греко, Веласкес,

¹²⁰ Ўша асар. - С. 15.

Петрарка, А.Данте, Э.Роттердамский ўз ижодий фаолияти билан намоён этдилар. Кейинчалик либерализм ғоясини Ж.Локк, Д.Юм, А.Смит, М.Монтескьё, Ж.Пристли, Ж.Ж.Руссо, Вольтер, Гельвеций каби файласуфлар давом эттирдилар ва уни янги, айниқса, ижтимоий-сиёсий ёндашувлар билан бойитдилар¹²¹.

Хулоса қилиб айтганда, илмий адабиётларда “модернизация” тушунчасига турли таърифлар берилади, унинг имманент хусусиятлари ва ижтимоий тараққиётдаги ўрни ёритилади. Европа олимлари, мутахассислари модернизациянинг илмий-техник ва иқтисодий тараққиётга оид жиҳатларини очиб беришга эътибор беришади. Европа тараққиёти илмий-техник кашфиётлар, янгиликлар орқали рўй бераётгани боис улар муаммонинг шу томонига катта эътибор қаратадилар. Кейинги пайтларда бундай ёндашув ривожланиш йўлига кирган ва модернизацияни стратегик мақсад қилиб олган давлатларда ҳам кўзга ташланади. Демак, модернизация ва инновация глобал хусусиятга эга воқеликка айланиб бормоқда. Инсониятнинг келгуси тақдири, иқтисодий ва халқаро интеграция ана шу воқеликлар асосида кечмоқда. Бундан Шарқ давлатлари цивилизацияси ҳам орқада қолаётгани йўқ.

¹²¹ Қаранг: Manning D J Liberalism. - L., 1976; Arblasster A. The Rise and Decline of Western Liberalism. – Oxford, 1984; Wallerstain I. After Liberalism. - N. Y. 1999; Современный либерализм Сб. Статей. - Москва: Дом интел. Книги, Традиция, 1998; История политических и правовых учений. Под ред. В.С.Нерсесянца. - Москва: Юристь, 1997; Антология мировой либеральной мысли (1 половина XX века). - Москва: Прогресс Традиция, 2000.

йўналишлари бўйича илмий мақолалари тўплами	
Д.Т.Норқулов - Вақтинг кетди – нақдинг кетди.....	227
Ў.М.Абилов - Миллийлик ва умуминсонийлик оптимизми.....	236
Б.О.Тураев -Тарихий хотирани тиклашда тарихчилар ҳамжиҳатлигини янада кучайтириш муаммолари.....	244
С.Д.Норқулов - Онг моҳияти ҳақида қисқача мулоҳаза.....	255
Тураев Бахтиёр Оманович -Маънавий меросни ўрганишда синергетик методологиянинг ўрни.....	261
Ш.А.Искандаров - Марказий Осиё арабларининг бола туғилиши билан боғлиқ маросимлари.....	272
В.О'.Ро'зиёев - Internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongi va ma'naviyatiga ta'siri.....	279
Л.Ю.Махмудов - Фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида ҳуқуқий маданиятнинг ўрни.....	284
М.Абдуллаев - Махтумқули Фироғийнинг инсон моҳияти борасидаги қарашлари.....	288
Р.Р.Сауров - Ходимлар компетентлиги ва институтнинг самарали фаолият юритиши.....	294
О.Бўриев, Ҳ.Тошмуродов - Абу Райҳон Беруний таваллудининг 1050 йиллигига Берунийнинг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асари муҳим этнографик манба сифатида	298
Н.И.Рўзиёев - Девону луғатит-туркда халқ табибини сеҳрли ва рационал даволаш усуллари.....	309
Н.Х.Абдурахманова - Ҳуқуқий маданият ва демократия: ижтимоий фалсафий ёндашувлар ва концепциялар.....	313
Х.Очилова - Ўзбекларда белбоғ билан боғлиқ эътиқод ва удумлар (Қашқадарё воҳаси мисолида).....	317
А.А.Азизов - Ўзбек давлатчилигида ҳокимият рамзларига оид айрим мулоҳазалар.....	333
Ғ.Ғ.Утаев - Инклюзив таълимни ривожлантиришда мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари.....	344
Ф.С.Умарова – Модернизация нима?.....	348
ХУЛОСА	355

ОРЗУЛАРГА ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«FAN ZIYOSI» нашриётига 2021 йил 14 февралда
берилган 308197041-сонли лицензияси
Нашриёт манзили: Тошкент шаҳри, А. Навоий кўчаси, 30 уй.

Times гарнитураси. Босма тобоғи 18,25.
Босишга рухсат этилди 11.11.2022. Буюртма № 56
Қоғоз бичими 60x84 ^{1/16}. Шартли б. т.-18,25.
Адади 300 нусхада.
«Munis design group» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
100170, Тошкент ш. Бўз – 2 мавзеси 17А уй.